

КОНСТИТУЦИОННИ ОСНОВИ НА ВОЕННОТО ПРАВОСЪДИЕ
В БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА*Илмира Илиева*CONSTITUTIONAL BASIS OF MILITARY JUSTICE
IN THE STATE OF BULGARIA*Ilmira Ilieva*

Abstract: *This article examines the development of the constitutional regulation of military justice in the Third Bulgarian state. The development of legislation in this sphere is partially examined (as regards the exposition), indicating some of the main features of military justice in the different historical periods.*

Key words: *military justice, courts martial, field courts martial, martial status, wartime, Constitution, Military Justice Law.*

I. Въведение

В историята на цивилизованите народи се вижда, че във всички държави и през всички времена наред с общото правосъдие за гражданите е съществувало и особено правосъдие за войската, което се отличава главно с това, че за военнослужещите се откриват военни съдилища със състав от военнослужещи и с особена организация¹.

Военият съд в миналото е възприеман като средството, чрез което се поддържа установения във войската ред и само той би могъл да възпитава чрез своите присъди армията да съзнава своя дълг и дисциплина. В състава на военния съд влизат само военнослужещи без участие на граждански лица, като по този начин се организира правораздаването във войската съобразно задачите и интересите на армията. Главната цел на всички учреждения на армията, както и на военните съдилища, е да направят армията способна да осъществява своята задача – запазване на държавата от вътрешни и външни врагове².

В Българската държава след Освобождението от османско владичество и създаването на самостоятелна българска армия (Българска земска войска) възниква и необходимостта от военно правосъдие. При създаването им военните съди-

лица са организирани като самостоятелно обособена система към Министерство на войната, отделна от системата на общите съдилища, с отделен върховен съд. Тази самостоятелна обособеност на военно-съдебната система произтича от специфичната дейност на военните съдилища и необходимостта от специални познания на военните съдии, прокурори и следователи, свързани с носенето на военна служба и поддържането на строга дисциплина в армията. Ролята на военните съдилища за запазване на дисциплината в армията е от изключителна важност за интересите на държавата, за запазване на вътрешната сигурност и териториална цялост. Затова военните съдилища получават и конституционна регламентация.

Предмет на това изследване са конституционните основи на военното правораздаване от възникване на съвременното наказателно правосъдие след Освобождението от турско робство и създаването на Третата българска държава до наши дни – от Търновската конституция до Конституцията на Република България от 1991 г.

II. Предварителни бележки

В исторически план в България са съществували различни категории военни съдилища, които са осъществявали военното правораздаване

¹ Велчев, Св. Ръководство по углавния процес, том I. С.: Придворна печатница, 1923, с. 246.

² Радионов, К. По организацията на нашия военен съд. // *Военен журнал*, № 11, 1902, с. 1155–1174.

като специализирани съдилища. В действалите военно-съдебни закони (до 1956 г.) са предвидени диференциарни правила за дейността на военните съдилища в мирно време, при военно положение и във военно време³.

В мирно време правосъдието във войската се е осъществявало от полкови съдилища (до 1938 г.), (областни) военни съдилища и Военно-касационен съд (до 1949 г.). *Полковите съдилища* функционират като съдилища от „нисша подсъдност“. Те разглеждат дела за нарушения и простъпки на военни лица от низшите чинове, за които е предвидено наказание изпращане в дисциплинарна рота от 3 до 6 месеца или лек тъмничен затвор до 6 месеца. Всички други дела подлежат на разглеждане от (областните) *военни съдилища* като първа инстанция. Те са постоянно действащи органи, които разглеждат делата по същество⁴. Касационна инстанция до 1949 г. е *Военно-касационният съд*. С ВСЗ от 1949 г. той се закрива и се създава Военна колегия към Върховния съд, която действа до 1998 г. На настоящия етап функционират три първоинстанционни военни съдилища с ранг на окръжен съд. Производството е триинстанционно, като въззивна инстанция е Военно-апелативният съд, а касационна инстанция – Върховният касационен съд, Наказателна колегия.

И в трите действали в страната военно-съдебни закона (от 1889 г., 1938 г. и 1949 г.) е пред-

видено във военно време и при военно положение военното правораздаване да се осъществява от *военно-полеви съдилища*. Това са всъщност действащите постоянни военни съдилища, които се преименуват на военно-полеви и започват да функционират като такива. При необходимост може да се учредяват и други военно-полеви съдилища на територията на страната. Във военно време, освен посочените, се създават военно-полеви съдилища и при всяка дивизия или по-голяма войскава част, в обсадените места и в завладените крепости. Правилата за съдоустройството, подсъдността и съдопроизводството за военно-полевите съдилища са уредени в отделна глава на съответния военно-съдебен закон, като съществуват значителни отклонения от правилата за дейността на постоянните военни съдилища в мирно време. Разширява се компетентността им по отношение на граждански лица (извън случаите на съучастие с военни лица) за определени категории престъпления, посочени в специално издаден указ или прокламация; има съществени отклонения в правилата на съдопроизводството – по-кратки срокове за извършване на определени процесуални действия, недопускане на граждански иск, немотивиране на присъдата и невъзможност за обжалване и във военно време.

Правила за учредяване на военно-полеви съдилища са предвидени и са прилагани на практика при действие на Търновската конституция.

³ Понятията „военно време“ и „военно положение“ са различни по съдържание.

„Военно време“ е времето, при което страната ни е воюваща с друга страна. Според действалото военно-наказателно законодателство това е „времето от деня, в който е обявена обща мобилизация на въоръжените сили до деня, когато е обявена демобилизация“. Във военно време цялата страна неминуемо се намира в условия на военно положение, спира действието на гражданските закони и влизат в действие военно-временни правила.

„Военното положение“ няма легална дефиниция. Военно положение може да бъде обявено (извън случаите на война), когато страната е заплашена от външно нахлуване или от въоръжено въстание. Налице е потенциална опасност за сигурността и териториалната цялост на страната, произхождаща от външни или вътрешни фактори. Военното положение представлява „извънреден мирновременен управленски механизъм, характеризира се с преминаване на административно-полицейски и правосъдни функции от цивилните към военните органи“. Това положение се явява „усилване“ на държавната власт в мирно време, като властта се поверява основно на въоръжените сили с оглед защита на държавната сигурност. Военното положение се характеризира със следните особености: заменят се гражданските с военни съдилища; предприемат се специални мерки за защита на обществения ред и възбрана на някои конституционни гаранции; прилагането на специални мерки се концентрира в ръцете на военната власт. Военно положение може да бъде обявено за цялата страна или за част от нея.

По-подробно за военното положение вж.: **Проданов, Н.**, Формиране на правно-нормативната регламентация на военното положение в България (1879–1947 г.). – В: „Човекът и законът – минало, настояще, бъдеще“, Велико Търново, 2002; **Казанджиев, Ст.** Военното положение. // *Военен журнал*, 1897, № 7, с. 80–84; **Джумалиев, Ст.** Институтът на военното положение от гледище на административното и конституционното право. // *Военен журнал*, 1934, № 17, с. 125–140

⁴ До 1938 г. областните военни съдилища разглеждат по апелативен ред делата на полковите съдилища по представяне на полковия командир. Подсъдимият няма право да обжалва присъдата на полковия съд пред областния военен съд. Ако не е доволен от присъдата, той може да подаде жалба до командира. Командирът преценява дали да предаде делото на военен съд за ново разглеждане по същество. Пострадалият може да подаде въззив против присъдата на полковия съд, но само по отношение на гражданската претенция.

При действие на Конституцията от 1947 г. такива правила съществуват във военно-съдебните закони от 1938 и от 1949 г., но след Втората световна война военно-полеви съдилища не са откривани. След отмяната на последния Военно-съдебен закон през 1956 г. не се предвижда създаване на друга категория военни съдилища освен постоянно действащите. Конституционната регламентация на въпросите за обявяване на война и военно положение ще бъде разгледана, доколкото това засяга дейността на военните съдилища.

III. Правна уредба на военното правосъдие в Търновската конституция от 1879 г.

На 16 април 1879 г. е приета първата конституция на Третата българска държава, определяна като една от най-демократичните конституции за времето си; важна нейна характеристика са либералният дух и антифеодалността⁵. В основния закон са залегнали идеите на политическия либерализъм и демокрация, установени са принципите за народния суверинитет, на правовата държава, разделението на властите и установяване на независима съдебна власт, равенството на гражданите, гарантирането на политическите права на гражданите, свобода на печата, лична неприкосновеност, неприкосновеност на собствеността⁶.

1. Съдебната власт във всичката нейна ширина принадлежи на съдебните места и лица, които действат от името на Княза. Отношенията на Княза към тия места и лица се определят с особени наредби (чл. 13 ТК). Ролята на Княза във военно-наказателния процес е свързана с привеждане в изпълнение на постановените присъди. Определени присъди са подлежали на утвърждаване от Княза – тези, с които офицери и военни лекари са осъдени на лишаване от граждански и политически права; когато се присъжда лишаване от ордени или знакове за отличия, подарени от Княза, или носенето на които е по позволение на Княза. Институтът на „ходатайството“ също е свързан с намеса на Княза – съдът може да ходатайства пред Княза за намаляне на наказанието или за помилване (чл. 903 ВСЗ 1889 г.).

Независимо че в ТК не са посочени отделните видове съдилища, чл. 72 ТК изрично урежда военните съдилища.

а) Конституцията определя компетентността на военните съдилища по отношение на военни лица, като в чл. 72 ТК е предвидено, че „по работи криминални военни лица се съдят от военни съдилища само тогава, когато се намират на действителна военна служба“.

Тази формулировка (на чл. 72 ТК) поражда някои проблеми и въпроси. На първо място, изниква принципният въпрос за необходимостта от конституционното закрепване на специалната подсъдност на военните съдилища. Много по-удачно е това да стане на законово ниво, както е постъпено с подсъдността на общите съдилища. От текста не става ясно към кой момент лицето трябва да се намира на действителна военна служба, за да е подсъдно на военен съд – при извършване на деянието или при образуване на производството. Освен това така регламентираната подсъдност обхваща само част от възможните хипотези – само тази, по отношение на военни лица. Не е уредена т. нар. „смесена подсъдност“ – при съучастие между военни и граждански лица. Тези въпроси са уредени на законодателно ниво – във Военно-съдебния устав⁷ и приетия по-късно Военно-съдебен закон⁸.

б) В първоначалния текст на Търновската конституция не се съдържат разпоредби относно откриването на военно-полеви съдилища. Действащото законодателство (Военно-съдебният устав от 1879 г. и Военно-съдебният закон от 1890 г.) обаче предвижда разкриването на такива съдилища във военно време и при военно положение.

Конституционна основа за обявяване на военно положение се съдържа в чл. 47 и 76 ТК. По силата на чл. 47 ТК, когато държавата е заплашена от вътрешна или външна опасност и когато не може да се свика Народно събрание, князът по представяне на Министерски съвет и под обща отговорност на министрите може да издава наредби и да прави разпореждания, които имат задължителна сила като закон. Тези извънредни актове подлежат на одобрение от първото свикано Народно събрание. Съгласно чл. 76 ТК князът може да суспендира някои основни права и свободи на гражданите, когато е налице заплахата за обществената безопасност⁹. С разпоредбите на

⁵ Друмева, Е. Конституционно право. С.: Сиела, 2013, с. 166–170.

⁶ Токушев, Д. История на Новобългарската държава и право 1878–1944. С.: Сиби, 2008, с. 82 и сл.

⁷ Одобрен от руския Императорски комисар в България княз Дондуков-Корсаков на 9 юни 1879 г.

⁸ Обн. ДВ, бр. 74 от 07.04.1890 г.

⁹ Вж. Проданов, Н. Цит. съч., с. 86–112.

чл. 47 и 76 ТК се дават значително широки правомощия на едноличен орган, какъвто е държавният глава, чрез извънредни актове да обявява военно положение и да суспендира основни граждански права и свободи. Откриването на военнополови съдилища не е предвидено на конституционно ниво, нито има изрично препращане към действащото законодателство.

2. Изменението и допълнението на Търновската конституция от 11.07.1911 г.¹⁰ засягат съществено уредбата на военното правосъдие.

а) По време на дебатите в V Велико народно събрание се оформят три мнения по отношение на военното правосъдие: за пълно премахване на военните съдилища; за ограничаване на подсъдността им само относно дела за престъпления от „военен характер“; и да бъде предоставено на обикновеното Народно събрание да определи с особен закон подсъдността на военните съдилища¹¹.

1) Сред общественото мнение има сериозно недоволство срещу военното правосъдие. Счита се, че военните съдилища са съсловни и създават привилегирована подсъдност за военните лица. Като такива те не би трябвало да съществуват при прогласеното начало на равенство на гражданите пред закона и премахване на съсловните привилегии. Има сериозни недостатъци в организацията и състава на съда. Юридическият елемент в състава на съда не е добре представен, тъй като по това време, поради липса на кадри, законът допуска военно-съдебни длъжности да се заемат и от лица без юридическо образование. Това поставя под въпрос правилното разглеждане и решаване на делата¹². При обсъжданията в законодателната комисия на V Велико народно събрание противниците на военното правосъдие излагат становището, че всички лица на военна служба, които извършат каквито и да било престъпления, трябва да бъдат съдени не от специални военни съдилища, както е било досега, а от общите граждански съдилища. На военните съдилища се гледа с недоверие поради несъвършенството в тяхното устройство. Представителите

на това мнение искат премахване или пълно преустройство на военните съдилища и ограничаване на компетентността им. След обширни дебати повечето от застъпниците на това крайно становище се примиряват с възгледа, че поне на този етап не може да се унищожат военните съдилища изцяло за всички престъпления, които се извършват от лица на военна служба. След уеднаквяване на този възглед дебатите се концентрират върху другите две предложения, свързани с компетентността на военните съдилища¹³.

2) Ограничаване на подсъдността на военните съдилища само относно дела за престъпления „от военен характер“ е първоначално внесен проект за изменение. Формулировката „от военен характер“ става предмет на най-много и най-обширни обсъждания. Самият израз „от военен характер“ не е юридическо понятие и следователно може да възникнат спорове между отделните лица, между отделните съдебни места и инстанции. Трудно би било да се определи характерът на престъпното деяние още в самото начало, което ще доведе до спорове между военните и гражданските власти. Триенията, които ще се породят биха създали много затруднения, за да може да се издаде навреме една присъда, да бъде бърза и да постигне целта, която военното правораздаване има да гони¹⁴. Извън кулоарите на Народното събрание редица специалисти по военно-наказателно право¹⁵ са категорично против идеите за премахване на военните съдилища или ограничаване на подсъдността им. Счита се, че намесата на гражданските съдебни власти в областта на военния живот ще предизвика нежелателни стълкновения и колебания, което не би било в полза нито за правосъдието, нито за авторитета на военната власт. Не бива да се negliжира най-същественото назначение на военния процес и военните съдилища – запазване на военната служба и дисциплина¹⁶.

3) Другото обсъждано предложение е подсъдността на военните съдилища да се определя от Народното събрание с особен закон. Не би било възможно при самото редактиране на чл. 72

¹⁰ Обн. ДВ, бр. 149 от 11.07.1911 г.

¹¹ Вж. **Сливков, Ил.** Военно-съдебно право, том I. С.: Печатница „Т. Т. Драгиев и сие“, 1940, с. 94.

¹² Относно аргументите „за“ и „против“ военното правосъдие вж. **Велчев, Б.** Цит. съч., с. 246–255; **Григоров, К.** По изменението на чл. 72 от Конституцията. // *Военни известия*, № 51, 1911, с. 2–6.

¹³ Вж. Доклада на д-р Хр. Мутафов относно изменението на чл. 72 от Конституцията в Стенографски дневници на V Велико народно събрание. С.: Държавна печатница, 1911, с. 613–616.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ **Агура Г., Сливков Ил., Радионов К., Тодоров С., Григоров, К.**

¹⁶ Вж. **Агура, Г.** По изменението на чл. 72 от Конституцията. // *Военни известия*, № 58, 1911, с. 1–31.

ТК да се изброят всички характерни белези, по които да се съди кои престъпления са от военен характер и трябва да бъдат от компетентността на военните съдилища и кои са от общоуглавен характер и следва да са от компетентността на общите съдилища. Ако подсъдността се определя от Конституцията, последващи промени могат да се правят пак само с конституционни изменения, редът за промяната е сложен и бавен. От друга страна, ако материята се регулира от Народното събрание, ще има възможност за корекция на закона според потребността. Обикновеното законодателно тяло ще може по-обширно да се занимае с въпроса и да вземе по-правилно решение¹⁷. Това схващане се подкрепя и от специалистите по военно-наказателно право. В интерес на военната организация и на държавата е „не премахване на военните съдилища или ограничаването им, а подобрение на състава чрез засилване на юридическия елемент в тях и предоставяне на военните на същите съдебни гаранции, както и за другите граждани“¹⁸.

Прието е именно това предложение, с което се предоставя в компетентността на Обикновеното народно събрание да определя подсъдността на военните съдилища със закон. Към този момент това е Военно-съдебният закон (ВСЗ) от 1889 г.¹⁹ Избраният подход е по-гъвкав, тъй като промяната в подсъдността може да стане с изменения в закона, а не с конституционни промени, за което би било нужно свикване на Велико народно събрание. Така в Търновската конституция се установява запазеният и до днес принцип за законово регламентиране на подсъдността на наказателните съдилища. Подсъдността на всички съдилищата както общите, така и специализираните се определя със закон и е в компетентността на Обикновеното народно събрание.

б) В приетите изменения и допълнения на ТК са уредени значително по-пълно и детайлно правилата за обявяване на военно положение и разкриване на военно-полеви съдилища. Допълнен е текстът на чл. 73 ТК, като се забранява създаването на „изключителни съдилища или комисии под никакъв предлог и под каквото и да е наименование освен във военно време или когато било

страната, било част от нея се обяви във военно положение, съгласно с особен за това закон“ (чл. 73, ал. 2 ТК). Изрично е предвидено действието на военно-полеви съдилища, когато страната или част от нея се обяви във военно положение (чл. 73, ал. 3 ТК).

В чл. 73, ал. 3 и 4 ТК са посочени условията, компетентният орган и редът за въвеждане на военно положение. *Условията* за обявяване на военно положение са: 1) във военно време; 2) при належаща опасност от външно нахлуване или 3) належаща опасност от въоръжено въстание. *Компетентен орган* е Народното събрание, а когато не заседава – държавният глава. Относно *реда* са предвидени две хипотези: 1) при заседаващо Народно събрание – военно положение се въвежда от Народното събрание (това е основният ред); 2) когато Народното събрание не заседава – военно положение се обявява с указ на царя под общата отговорност на министрите, който трябва да бъде потвърден от Народното събрание (това е допълнителният ред). Наред с това е отменено правомощието на държавния глава по чл. 76 ТК – да суспендира част от основните права и свободи на гражданите²⁰.

С това изменение се регламентира по-пълно и подробно редът за обявяване на военно положение по начин, който дава гаранция за правата и свободите на гражданите и защита от своеволия и злоупотреби с едноличната власт на монарха. Действието на военно-полеви съдилища във военно време и при военно положение е изрично предвидено на конституционно ниво. Уреждането на тези въпроси с основния закон трябва да се отчете положително с оглед на установените принципи за правова държава, законност и защита правата и свободите на гражданите.

3. Въпросите за организация на военно-съдебната власт и инстанционност на производството са регламентирани във Военно-съдебния закон²¹.

а) Общото ръководство и надзорът на военно-съдебните места и лица се осъществяват от военния министър, а началникът на Военно-съдебния отдел към Военното министерство ревизира военните съдилища поне веднъж годишно (Глава IX ВСЗ). Създава се самостоятелен Военно-каса-

¹⁷ Вж. Доклада на д-р Хр. Мутафов относно изменението на чл. 72 от Конституцията в Стенографски дневници на V Велико народно събрание. С.: Държавна печатница, 1911, с. 613–616

¹⁸ **Тодоров, С.** Конституцията и военните съдилища. // *Военни известия*, № 32, 1911, с. 5

¹⁹ Обн. ДВ, бр. 74 от 07.04.1890 г.

²⁰ Вж. **Манолова, М.** Създаване на Търновската конституция. С.: Сиби, 2014, с. 270; **Проданов, Н.** Цит. съч., с. 87.

²¹ Обн. ДВ, бр. 74 от 07.04.1890 г.

ционен съд (Глава IV ВСЗ). По този начин военно-съдебната система се обособява като напълно самостоятелна и отделена от системата на общите съдилища, като се изключва всякаква намеса от страна на граждански лица във военните работи.

б) Производството е двуинстанционно, за разлика от общоуглавното производство, което на този етап е триинстанционно. Двуинстанционното разглеждане на делата допринася за бързина на производството, което е една от основните характеристики на Военния наказателен процес.

4. Обобщено: Търновската конституция урежда военното правосъдие по следния начин:

– Военните съдилища съществуват по силата на самия основен закон. След промените през 1911 г. военно-полевите съдилища също са уредени на конституционно ниво.

– Тези съдилища не са изключителни съдилища или следствени комисии по смисъла на чл. 73 ТК, които са изрично забранени, а са редовни, конституционно установени съдебни органи, устроени и действащи на основание редовно издадени закони (Военно-съдебен закон).

– Военното правораздаване се осъществява от *постоянни* военни съдилища за мирно време и *временни* военно-полеви съдилища за военно време и военно положение.

– Военните съдилища са независими от общите съдилища в държавата.

– Компетентността на военните съдилища по отношение на военни лица първоначално е конституционно установена, а след 1911 г. се определя със закон. Устройството и дейността на военните и военно-полевите съдилища също се уреждат със закон²².

IV. Регламентация на военното правосъдие в Конституцията на Народна република България от 1947 г.

След 9 септември 1944 г. се установява сложна вътрешнополитическа и международна обстановка. В страната започват дълбоки обществено-политически промени с цел установяване на стопански и политически ред по модела на съветската държава. През 1946 г. е проведен национален референдум за промяна на формата на държавно управление – премахване на монархията и провъзгласяване на република. В резултат на референдума България е обявена за „Народна република“. На тази основа се приема и нова кон-

ституция, която да уреди основните обществени положения в съответствие с промяната на обществено-политическия строй. През 1947 г. е приета Конституцията на Народна република България (КНРБ)²³. Тя се характеризира като „конституция на прехода от капитализъм към социализъм“. Съставена е по модела на „народната демокрация“ въз основа на идеите за „единство на властта“ и „демократически централизъм“. С новата конституция се установява принципът на единство на държавната власт, където не намира място учението за разделение на властите и взаимния контрол между тях. Обособяват се четири вида държавни органи – върховни органи на държавната власт, органи на държавно управление, местни органи на държавната власт и народни съдилища и прокуратура.

В сравнение с предходната уредба в съдебната система настъпват сериозни промени. Установява се двуинстанционно производство за общите съдилища, премахва се Върховният административен съд. Съдебната власт не е единна система – съдилищата и прокуратурата съставляват отделни успоредно функциониращи системи. Прокуратурата се обособява като самостоятелно звено в държавния апарат с особено голяма тежест²⁴.

1. В Конституцията не са конкретно посочени видовете съдилища. Посочено е, че устройството на съдилищата, съдопроизводството, условията и редът за избиране на съдии и съдебни заседатели се уреждат със закон (чл. 60). Няма изрични разпоредби относно военното правосъдие и действието на военните съдилища. В текста на основния закон е посочено, че „особени съдилища за съдене на определени видове спорове и престъпления могат да се създават само със закон“ (чл. 59). На това основание следва да се изведе функционирането на военните съдилища. Тяхното устройство, подсъдност и съдопроизводство се определят със закон.

Въпреки че военните съдилища не са изрично посочени в основния закон, те продължават да съществуват, като подсъдността им е разширена и по отношение на лицата, работещи към Министерство на вътрешните работи (МВР). На военен съд са подсъдни всички лица, които са служебно ангажирани с опазване на вътрешния държавен ред и външната сигурност. В периода 1951–

²² Вж. по-подробно **Сливков, Ил.** Битови и правни основи на военните съдилища. // *Военен журнал*, № 1–2, 1933, с. 21–22.

²³ Обн. ДВ, бр. 284 от 06.12.1947 г.

²⁴ Вж. **Друмева, Е.** Цит. съч., с. 170–173.

1957 г. освен военните съдилища към Министерство на народната отбрана (МНО), функционира и отделен военен съд при МВР със седалище в гр. София. След закриването му разширената персонална подсъдност се запазва, но делата преминават към военните съдилища при МНО.

2. В Конституцията са формулирани правилата за обявяване на война и военно положение. Тези въпроси се решават от Народното събрание, а когато то не заседава от Президиума, като при обявяване на война е необходимо свикване на Народното събрание за одобряване на мярката. В текста на основния закон не се споменава за военно-полеви съдилища. Всъщност не са конкретизирани видовете съдилища, действащи в страната, а лаконично е посочено, че устройството на съдилищата се урежда със закон и се допуска да се създават със закон особени съдилища. Военно-съдебните закони от 1938 и 1949 г. съдържат правила за учредяване и действие на военно-полеви съдилища. Следователно може да се приеме, че те също са „особени съдилища“ по смисъла на чл. 59, предвидени са в закон и са част от системата на военното правосъдие. В действителност след края на Втората световна война военно-полеви съдилища не са учредявани, а след отмяната на Военно-съдебния закон през 1956 г. в българското законодателство не се предвижда създаването на военно-полеви съдилища.

3. По отношение на законодателната уредба към момента на приемане на Конституцията действа завареният Военно-съдебен закон от 1938 г. През 1949 г. е приет нов Военно-съдебен закон, който урежда военното правосъдие в съответствие с променените обществено-политически условия в страната. Премахва се Военно-касационният съд и неговите правомощия се прехвърлят към ново-създадената Военно-наказателна колегия на Върховния съд. Запазва се двуинстанционното производство. От 1947 г. се установява двуинстанционно производство и за общите съдилища.

След 1950 г. започва кодификация на наказателното законодателство. През 1952 г. е приет първият Наказателно-процесуален кодекс²⁵, в който по отношение на военното правораздаване е обособена самостоятелна глава „Особени правила по производството пред военните съдилища“. С особените правила се определя подсъдността на военните съдилища, има редица специфики в процесуалното развитие, най-вече относно ролята на военния началник в процеса. Устройството и организацията на военните съдилища и военната прокуратура се регламентират с прие-

тите също през 1952 г. Закон за устройство на съдилищата²⁶ и Закон за прокуратурата на Народна република България²⁷, а с тяхното приемане на посочените закони се отменят съответните разпоредби на ВСЗ, като през 1956 г.²⁸ е отменен целият закон.

Със законодателните промени от 1952 г. е реформирана военно-съдебната система. Тя вече не е напълно затворена и отделена от гражданската власт. Военните съдилища остават към ведомството на Министерство на народната отбрана, но общият надзор над всички съдилища се осъществява от министъра на правосъдието, а военните съдилища дават отчет за дейността си пред Президиума на Народното събрание. Въвежда се изборност на съдиите и съдебните заседатели, като военните съдии се избират от Народното събрание, а съдебните заседатели – от Президиума за определен срок. Военно-съдебната служба упражнява административно-командни функции.

4. Конституционната и правната регламентация на военните съдилища по Конституцията от 1947 г. значително се различават от тези в периода на действие на Търновската конституция:

– Военните съдилища не са изрично предвидени на конституционно ниво. Създаването им не е задължително по силата на основния закон, а се допуска на основание чл. 59 Конституцията като „особени съдилища“.

– През 1956 г. особените закони (ВСЗ и ВНЗ) са отменени и материята на военното правосъдие се урежда с общите закони – материален, процесуален, съдоустройствен и за устройство на прокуратурата.

– Новото законодателство не предвижда учредяване на военно-полеви съдилища. Военните съдилища са постоянно действащи органи, функционират по еднакви правила за мирно време, военно положение и във време на война.

V. Регламентация на военното правосъдие при действие на Конституцията на Народна република България от 1971 г.

Тази конституция е силно идеологизирана и дава характеристика на държавата като „социалистическа“. На конституционно ниво е прокарано сливането между държавата и партията е и прогласена доминиращата роля на партията над държавните органи и институции. Конституцията постановява единство на властта, като Народното събрание съсредоточава законодателната и изпълнителната дейност на държавата, осъществявайки и върховен контрол. През този период се въвежда и Държавният съвет като висш държавен

орган. Той заема централно място и роля сред висшите държавни органи и има широки правомощия, упражнявайки функции, присъщи на държавен глава и на Народното събрание²⁹.

1. За съдебната власт Конституцията предвижда правосъдието в Народна република България да се осъществява от съдилищата (чл. 125, ал. 1). Уредбата на съдебната власт не е подмината от общия дух на идеологизация, с който е проникнат целия текст на основния закон. Сред задачите на правосъдните органи са посочени защита на *социалистическата* собственост, защита на правата и законните интереси на *социалистическите* организации, укрепване на *социалистическата* законност, възпитание на гражданите в дух на преданост към Родината и *делото на социализма*, на съзнателно изпълнение на законите и на трудовата дисциплина.

По отношение на военното правосъдие съществуването на военни съдилища е изрично предвидено в Конституцията. В текста са изброени видовете съдилища, действащи в страната, а именно: Върховен съд, окръжни, районни и военни съдилища (чл. 126, ал. 1). Допуска се създаването със закон и на други правораздавателни органи за определени видове дела (чл. 126, ал. 2). Предвидена е изрична забрана за създаване на извънредни съдилища (чл. 126, ал. 3), каквато в предходната конституция липсва. Правилата за видовете съдилища са значително по-пълни и подробни в сравнение с Търновската конституция и тази от 1947 г. Военните съдилища са изрично посочени в Конституцията наред с окръжните и районните.

2. Правилата за обявяване на война и военно положение са уредени аналогично на предходната конституция – това е правомощие на Народното събрание, като между неговите сесии то се упражнява от Държавния съвет.

Въпросите за войната и военното положение обаче нямат отношение към военното правосъдие, тъй като в действащото законодателство не се предвижда създаване на различна категория съдилища при военно положение и по време на война. Създаване на военно-полеви съдилища не се предвижда нито в Конституцията,

нито в действащото законодателство. Следователно обявяването на военно положение и усиляване на военната власт не би следвало да се отрази върху компетентността и действието на съдилищата, включително на военните.

3. Правната регламентация на военното правораздаване се съдържа в Наказателно-процесуалния кодекс, като през 1974 г. е приет нов НПК³⁰. Според Особените правила за разглеждане на дела, подсъдни на военните съдилища, военният началникът все още има значителни правомощия в производството, което е една от най-характерните особености на военно-наказателния процес. Устройството на военните съдилища и военната прокуратура са регламентирани в Закон за устройство на съдилищата³¹ и Закон за прокуратурата³².

4. Конституцията от 1971 г. унифицира уредбата на военното правораздаване с общите съдилища, но не премахва тяхната обособеност:

– Военните съдилища са изрично предвидени в Конституцията, функционират като съдилища със специална подсъдност наред със съдилищата с обща компетентност.

– Военните съдилища са постоянно действащи органи. Устройството, компетентността и дейността им са регламентирани в общите закони.

– Не са предвидени диференцирани правила за военно време и военно положение.

– Военните съдилища функционират според особени правила, предвидени в отделна глава на действащия НПК. Още от предходния период се забелязва тенденция към уеднаквяване на правилата за общото и военното правораздаване, но във военния процес все още има редица специфички и отклонения от общия наказателен процес, най-вече в предварителното производство.

VI. Регламентация на военното правосъдие в Конституцията на Република България от 1991 г.

България е република с парламентарно управление (чл. 1 КРБ). Утвърдени са основни конституционни принципи като: народен суверенитет, разделение на властите, демократична, пра-

²⁵ Обн. ДВ, бр. 11 от 05.05.1952 г.

²⁶ Обн. ДВ, бр. 92 от 07.11.1952 г.

²⁷ Обн. ДВ, бр. 92 от 07.11.1952 г.

²⁸ Известия бр. 90/1956 г.

²⁹ Вж. Друмева, Е. Цит съч., с. 173–175

³⁰ Обн. ДВ, бр. 89 от 1974 г.

³¹ Обн. ДВ, бр. 23 от 19.03.1976 г.

³² Обн. ДВ, бр. 87 от 11.11.1980 г.

вова и социална държава; политически плурализъм. В съответствие с принципа за разделение на властите изпълнителната власт почива върху доверието на законодателната и е отговорна пред нея, съдебната власт е самостоятелна и независима. Системата за разделение на властите гарантира стабилност в държавата и взаимен контрол³³.

1. В съответствие с принципа за разделение на властите съдебната власт е предоставена само на съдилищата. Единствено съдилищата осъществява правораздавателна дейност. Със съсредоточаване на правораздаването у държавните съдилища се гарантират равенство пред закона и еднакво прилагане на правото спрямо всички³⁴.

Според Конституцията на Република България (КРБ) правораздаването се осъществява от съдилищата (чл. 119, ал. 1). В този текст са изброени видовете съдилища – Върховен касационен съд, Върховен административен съд, апелативни, окръжни, военни и районни съдилища. Допуска се със закон да се създават и специализирани съдилища (чл. 119, ал. 2 КРБ). Изрично се забранява създаването на извънредни съдилища (чл. 119, ал. 3 КРБ). Извънредни са съдилищата, създавани при особени обстоятелства и действащи извън общоустановения законов ред. Правораздаването се разклонява според предмета на спора на „общо“ и „специализирано“³⁵. Общо правосъдие се осъществява по наказателни и граждански спорове, а специализираното правосъдие в РБ е административно, военно и специализирано наказателно³⁵.

2. Съгласно разпоредбите на КРБ и действащото законодателство (Закон за съдебната власт от 1994³⁶ и 2007 г.³⁷) военните съдилища са постоянно действащи държавни органи, разпределени на териториален принцип.

На съвременен етап военното правосъдие е организирано като специализирана структура в системата на правосъдните органи, целяща да гарантира нормално протичане на обществените и служебните отношения във въоръжените сили. Военните съдилища „не образуват самостоятелен клон на съдебната власт, а представляват специализирани съдилища, влизащи в общата правосъдна

система“³⁸. Специалната юрисдикция на военните съдилища се обуславя от спецификата на въоръжените сили и носенето на военна служба като особен вид държавна служба³⁸. От 01.01.1997 г. военните съдилища и прокуратура излизат от структурата на Министерство на отбраната и преминават към общата правосъдна система на страната. Висш административен и кадрови орган за всички съдилища, вкл. за военните, е Висшият съдебен съвет. Военната прокуратура е част от съдебната власт и според Конституцията организацията ѝ съответства на структурата на съдилищата.

Производството е триинстанционно. Върховна инстанция за съдилищата с обща юрисдикция и наказателните съдилища със специална юрисдикция (в т.ч. военните) е Върховният касационен съд (ВКС), Наказателна колегия. Военната колегия на ВКС е закрыта през 1998 г. Конституцията не изисква задължителна специализация във върховната инстанция. Съгласно КР № 10 от 29 април 1998 г. по к.д. № 8/98 г., с което се дава тълкуване на чл. 119, ал. 1 КРБ: „като трета касационна инстанция за делата на военните съдилища действа Върховният касационен съд, без да е предвидено обособяването на специално поделение (колегия, отделение), което да разглежда тези дела. Възможността за създаване на такова поделение обаче не е отречена от Конституцията. Съгласно чл. 133 от нея това е допустимо да стане със закон“³⁸. Съществуването на специална колегия е допустимо, но не е конституционно предвидено изискване, поради което няма пречка за закриване на Военната колегия.

Военните съдилища са самостоятелни и независими органи, осъществяват съдебната власт независимо от органите на изпълнителната власт, включително от органите на военното управление. Организацията и дейността им са в съответствие с всички принципи на правосъдието, установени в международни актове, Конституцията на РБ и Наказателно-процесуалния кодекс: осъществяване на правосъдие само от съдилищата; назначаемост и несменяемост на съдиите, прокурорите и следователите; равенство пред закона;

³³ Вж. Друмева, Е. Цит. съч., с. 175–178

³⁴ Пак там, с. 495

³⁵ Пак там, с. 496

³⁶ Обн. ДВ, бр. 59 от 22.07.1994 г.

³⁷ Обн. ДВ, бр. 64 от 07.08.2007 г.

³⁸ Вж. Петков, Пл. Състояние и проблеми на съвременното българско военно правосъдие. – В.: Политика за сигурност и отбрана – актуални проблеми на националната и международната сигурност. С.: Военна академия, 2010, с. 159–164

публичност; устност; състезателност; равни права на страните; презумпция за невинност; осигуряване право на защита; независимост на съдиите и съдебните заседатели и подчинението им само на закона³⁹.

3. Обявяването на война, военно положение или друго извънредно положение, което е правомощие на Народното събрание, не засяга организацията и действието на съдилищата. Конституцията не предвижда действието на други съдилища извън посочените в чл. 119, ал. 1 и 2 и изрично забранява създаването на извънредни съдилища. Създаването на временни съдилища при определени условия с конкретни политически или други цели би било в противоречие с конституционните разпоредби и в нарушение на принципа за равенство на гражданите.

4. Действащата Конституция от 1991 г. и последващите законови промени (основно със ЗСВ и НПК) засилват констатираната вече тенденция за унифициране на военното правораздаване с това на останалите съдилища.

Съществуването на военни съдилища е изрично предвидено в Конституцията на РБ. Те са постоянно действащи органи, разпределени на териториален принцип. Правилата за тяхното функциониране са еднакви както за мирно време, така и за военно време и при военно положение.

Военните престъпления, устройството и дейността на военните съдилища са уредени в общите закони – наказателен, наказателно-процесуален и съдоустройствен. По отношение на материалното право в Наказателния кодекс (НК)⁴⁰ е обособена самостоятелна глава „Военни престъпления“; компетентността и дейността на военните съдилища се регламентират от Наказателно-процесуалния кодекс (НПК)⁴¹, където в отделна глава са уредени „Особени правила за разглеждане на дела, подсъдни на военните съдилища“. Устройството на военните съдилища и прокуратура и изискванията за заемане на отделните длъжности са уредени в Закона за съдебната власт⁴².

VII. Заключение

Военни съдилища се учредяват още със създаването на Третата българска държава, като тяхното съществуване е предвидено на конституционно ниво. След Освобождението в страната се изгражда самостоятелно обособена военно-

съдебна система в съответствие с условията на времето и нуждата от самостоятелно военно правосъдие, което да гарантира реда и дисциплината в армията. По-късно правилата за устройството, организацията и дейността на военните съдилища са многократно изменени с оглед на конкретните обществено-политически условия. През втората половина на XX век са направени значителни промени в правната регламентация на военното правосъдие. С отмяната на особените военно-наказателен и военно-съдебен закон, след закриване на Военно-касационния съд, въвеждане на нови правила за избор на съдии и съдебни заседатели се променя цялостната организация на военно-съдебната система. След кодифициране на наказателното законодателство се установява тенденция към уеднаквяване на производството за общите и военните съдилища. Въпреки промените военният наказателен процес все още притежава редица особености (най-вече в предварителното производство), което обуславя нуждата от специализирано военно правосъдие.

На съвременния етап военните съдилища функционират при коренно различни условия и правила в сравнение с по-ранните етапи от развитието на българската държавност и правосъдие. Новите обществени условия и преобразуването на армията в професионална предполагат и различно устройство на военно-съдебната система. Военните съдилища се обособяват като специални в общата правосъдна система на страната, а в „Особените правила за разглеждане на дела, подсъдни на военните съдилища“ (Глава XXXI НПК) няма съществени отклонения от общите правила. Съвременното военно правораздаване е организирано в съответствие с основните конституционни принцип за върховенство на закона, равенство на гражданите и правото на справедлив процес. Минималните различия между общата и военната наказателна процедура дават гаранция за еднакво прилагане на закона спрямо всички граждани.

В същото време липсата на присъщите за по-старото военно-съдебно право специфики на военния наказателен процес поражда въпроса за реорганизация на военното правосъдие. Темата за евентуална реформа в организацията и компетентността на военните съдилища вече е повдигана в общественото пространство⁴³. Това е

³⁹ Пак там, с. 159–164

⁴⁰ Обн. ДВ, бр. 26 от 02.04.1968 г.

⁴¹ Обн. ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г.

⁴² Обн. ДВ, бр. 64 от 07.08.2007 г.

⁴³ Вж. <http://legalworld.bg/73111.voennoto-pravosydie-da-poeme-delata-sreshtu-sljuzitelite-ot-sektorsigurnost.html> и http://otbrana.com/новини_9289

въпрос по-скоро на целесъобразност и икономическа обоснованост, който изисква задълбочен анализ на дейността и ролята на военните съдилища при съвременните обществени условия. Това би могло да бъде предмет на бъдещи изследвания и повод за политически и обществен дебат по темата.

БИБЛИОГРАФИЯ

Агура, Г. По изменението на чл. 72 от Конституцията. // *Военни известия*, № 58, 1911. // **Agura, G.** Po izmenenieto na chl. 72 ot Konstitutsiyata. // *Voenni izvestia*, № 58, 1911.

Велчев, Св. Ръководство по углавния процес, том I. С.: Придворна печатница, 1923. // **Velchev, Sv.** Rakovodstvo po uglavnia protses, tom I. S.: Pridvorna pechatnitsa, 1923

Григоров, К. По изменението на чл. 72 от Конституцията. // *Военни известия*, № 51, 1911 // **Grigоров, К.** Po izmenenieto na chl. 72 ot Konstitutsiyata. // *Voenni izvestia*, № 51, 1911.

Друмева, Е. Конституционно право. С.: Сиела, 2013. // **Drumeva, E.** Konstitutsionno pravo. S.: Siela, 2013.

Манолова, М. Създаване на Търновската конституция. С.: Сиби, 2014. // **Manolova, M.** Sazdavane na Tarnovskata konstitutsia. S.: Sibi, 2014.

Петков, Пл. Военното правосъдие на Третата българска държава в системата на националната сигурност. Създаване и развитие до Балканската война. // *Военен журнал*, № 1–2, 2010. // **Petkov, Pl.** Voенno pravosadie na Tretata balgarska darzhava v sistemata na natsionalna sigurnost. Sazdavane I razvitie do Balkanskata voyna. // *Voenen zhurnal*, № 1–2, 2010.

Петков, Пл. Състояние и проблеми на съвременното българско военно правосъдие. – В: Политика

за сигурност и отбрана – актуални проблеми на националната и международната сигурност. София: Военна академия, 2010. // **Petkov, Pl.** Sastoyanie i problemi na savremennoto balgarsko voенno pravosadie. – V: Politika za sigurnost i otbrana – aktualni problem na natsionalnata i mezh-dunarodnata sigurnost. Sofia: Voenna akademia, 2010.

Проданов, Н. Формиране на правно-нормативната регламентация на военното положение в България (1879–1947 г.) – В: Човекът и законът – минало, настояще, бъдеще. В. Търново, 2002. // **Prodanov, N.** Formirane na pravno-normativnata reglamentatsia na voенното polozhenie v Balgaria (1879–1947 g.). – V: Chovekat i zakonat – minalo, nastoyashte, badeshte. V. Tarnovo, 2002.

Радионон, К. По организацията на нашия военен съд. // *Военен журнал*, № 11, 1902, с. 1155–1174. // **Radionov, K.** Po organizatsiyata na nashia voenen sad. // *Voenen zhurnal*, № 11, 1902, s. 1155–1174.

Сливков, Ил. Битови и правни основи на военните съдилища. // *Военен журнал*, № 1–2, 1933, с. 15–44.

// **Slivkov, Il.** Bitovi I pravni osnovi na voennite sadilishta. // *Voenen zhurnal*, № 1–2, 1933, s. 15–44.

Сливков, Ил. Военно-съдебно право, том I. С.: Печатница „Т.Т. Драгиев и сие“, 1940. // **Slivkov, Il.** Voенno-sadebno pravo, tom I. S.: Pechatnitsa „T. T. Dragiev i sie“, 1940.

Стенографски дневници на Петото Велико народно събрание. С.: Държавна печатница, 1911. // *Stenografski dnevnitsi na Petoto Veliko narodno sabranie. S.: Darzhavna pechatnitsa, 1911.*

Тодоров, С. Конституцията и военните съдилища. // *Военни известия*, № 32, 1911. // **Todorov, S.** Konstitutsiyata I voennite sadilishta. // *Voenni izvestia*, № 32, 1911.

Токушев, Д. История на Новобългарската държава и право 1878–1944. С.: Сиби, 2008. // **Tokushev, D.** Istorია na Novobalgarskata darzhava i pravo 1878–1944. S.: Sibi, 2008.